

ТУРСУНОЙ ОХУНОВА. Кўпдан бери бу номин тилга оламиз, рўзномаларда ёзмаймиз. Турғуллик йилларида эса Турсуноядек машаққатли борлигиндан фахландик, уни бутун дунёга кўз-кўз қилвердик. «Пахта иши» юзага қалқиб чиқди-ю, ҳаммаиз ўз-ўзини билан оора бўлиб кетдик. Ўзбекистон Деган, Ивановнинг қонли қачмаси остида ингради, пахтақорнинг шўрга шўрга тўғди. У чегит эканидан, пахта ётиштираганидан минг-миг пушаймон еди.

Турсуно — ўша ҳамма мактадан, хотин-қизлар арганган машхур қаҳрамон — оғир касалликдан қийналиб жон берди. Аммо ўлмаганда у ҳам барибир терговчиларнинг қўлига ташарди. Шунча одамларимизни аямаган Москва Турсуноини аярмади! Аяган тақдирда ҳам Москва қарсақли остида яшаган, чизилган чизикдан чиқолмаган аёл юраги бу кўргуликларга барибир дош беролмасди. Ҳазир кўтариб, ўзлари ерга урганларига чиқолмасди.

Бугунги кунда Турсуно ҳақида рости гапни айтишимиз, «Узоқни кўзлаган қизининг манзинга етолмаганини, алданганини, бировларнинг манфаати йўлида қурбон бўлганини халққа билдиришимиз лозим, деб ўйлайман.

Биз умр бўйи Москвага талпиндик, совғасом ташдик, ўзлимизни, ўзбеклимизни унутдик. Қўллариниз «олтин» деса чил-ла-чин ишониб, «оқ олтин» олтин қўллар яратди» ширини ҳаммаёққа эзиб ташладик, олтин қўлларимиз билан беармон қарсақ чандик. Одамлар Москвага ишонинишарди, пахта ётиштирадимиз, деб кўркак кериб юришарди, раҳбарларнинг кистови билан кўшиб ёзишарди. Ушанда Москва «Хой, иниларини, кўлингиздан келганча ишланг, бор пахтаи Беанинг» деганда бошимизга шу савдолар тушмасди. Н. С. Хрущёв дастлаб халқни коммунизмга югуртириб доваратди. Л. И. Брежнев ҳаммага юлдиз, нишон улашди. Тошкентга келиб, олти миллион тоннаи елканизга юклаб кетди. «Азиз Леонид Ильич, шунча пахта бизда йўқ», дейишга жон боримди ушанда!

Хуллас, ҳаммаиз қўлларимизни чирт юмиб, коммунизм ҳақида қўшиқ айтдик, шеърлар тўқидик, мактовлар ёздик, гап тополмай қолдик, «коммунизм» сўзини «аморал» иштиратиб юбордик. Лекин коммунизм саҳродаги сароб сингари тўтиқ бермасди.

Турсуно Охунова алдоқ, кўзбўямачилик авжига чиққан даврга яшайди. Уни ёлғонлардан қурилган шўхрат чўкинига чиқардилар, атрофда қарсақ чандилар, «Сиз буюксиз», деб ишонтирдилар. «Мана, кўриб қўйинглар, биз ўзбек қизларини бошимизга қандай кўтаришимиз», дея дунёни айлантирдилар. Ҳўқимизга содда ўзбек қизи эса бора-бора ўзинини унутди, буларнинг ҳаммаси алдамчи рўё эканлигини тушунади. Тўғриси, тушунишга, мулоҳаза юритишга имкон бермадилар, уни олдиқлар билан чалғитдилар.

Ҳа, ўзиб кетиш, «кўрсатиб қўйиш» авсаси

ТУРСУНОЙ МЕНГА ҳайкал ўрнатилган, деб ҳеч қачон илтимос қилмаган. Ҳазир ўрнатилган. Ҳали эсимда, бутун Чинозининг катта-кичик раҳбарлари Турсуно Охунова бости ва Киров номидаги жамоа хўжалигининг шон-шўхрат музейини барпо этиш ишига желиб қилингандилар. Шу мақсадда қолқозчилар яшавган уйлар бузилди. Кўп йиллик ишқоллар, мевали дарахтлар илдизи билан кўпорилади. Ана шу қурилишда беэзи раҳбарлар, Турсуно Охуновага ёқиб учун жонларини жабборга берди. Қарангки, шунча ҳаракат билан қурилган музей, ўрнатилган бюст бугунги кунда ташландиқ ҳолда ётибди. Машхур қаҳрамоннинг бронза қиёфаси қорайиб, асл ранги ўнгиб кетган. Бир неча йилдири, унинг пойига ҳеч ким гул қўймайди, пионерлар «Опамиз» дек ватанпарвар бўламиз», деб қасамдек қилмайдилар. Турсуноининг хўжалиқдан ҳонадонригача эди ҳеч ким суриштириб келмади. Олий маълумотли кичик ўғли Жаҳонгир катта йўл ёқасидаги мўъажина, кўрмасиз дўқончада пиво сотапти. Онанс ҳаёт бўлганда бирор амалга эга бўларди, район раҳбарлари Турсунога ёқиб учун ҳам унга мансаб бериларди. Энди марҳумлардан фойда кўк, тирикларнинг эгаидан тўтиш керак! Ҳоҳ одамларнинг оқибатсизлиги, бевафоллигидан этак силбиб дунёдан чиқиб кетгинг келадими.

Турсуноининг севимли қизи Хилола бир пайтлар катта йилгишда минбрга чиқиб, ойнадек бўламан, деганда эвл жубишга келиб, шу кичкинагина кизалоқни олқиллашганид, қайсида улардан кўзга аш олиб, унинг пешонасидан ўлганди. Энди ана шу киз — бир вақтлар онасига эргашиб, эгаларга қўқилиб-суришиб юрадиган Хилола — тўрт йилдан бери ўз орзу қилган Шарқ факультетига киролмапти. Чунки кўзи ожиз. Дўхтирлар, пахтага сепилган дорининг таъсири, дейишди. Шундай бўлса-да, келиннинг, Тошкент дорилфунун ўқитувчиси Гулнора Шерматовга уйига унга ҳинд тилидан сабоқ берилди. Ҳарқалай, онаси йўқ, кўнгли ўқимасин дейди-да... Айтишларинча, бошдан кўп йилни савдоларини кечирган, ҳозир ўзича «хўқуматнинг ақсидан тутиб, изтироб чекиб ётган Башират ая қизининг бости олдида хунийборин йиллаб, «Тириклинганда ўзининг ҳайкал қўйишларига рози бўлмаган дегандим-а», дея зор қекшаган экан.

Ўзи шунчака халқимиз: аввал қилариндир кизига солиб, кўтар-кўтар қиламиз, саҳийлик билан муқофотлаймиз, талғайимиз қуруқлик қолгунча мактаймиз, йўқ сифату фазилатларни тўғлаб ёпиштирамиз. Улгандан сўнг эса... «Гўрдадан чиқариб тепкилаймиз», бостилагга балчиқ оتماзи. Арвоҳини зор қекшамази!

Турсуноининг синглиси Хайринисо йигирма тўрт ёшда турмушга чиқди. Шунчага опасининг боларига энаглик қилди: Москва меҳмонхоналарига уларни овутиб турди, Турсуно омабури элгон нутқлардан қарсақ-эзилиб келганда чой дамлаб, дестурхон вадиб. Онанс ўлим тушганда етганда ҳам қорига шу Хайринисо яради.

Бўстонлиқнинг жаннатмакон тоғлари

ЎЗБЕКISTONNING МИЛЛИЙ БОҒИ

Боши биринчи бетда

Бугун она табиятимизнинг ана шу ажойиб гўшаси Ана бир рўшноликка юз тутаётди. Ўзбекистон Нозирлар Кенгаши Тошкент вилоятида Угом-Чотқол давлат табият миллий боғини ташкил этиш ҳақида қарор қабул қилди. Хўш миллий боғ дегани нима! Унинг қиёфаси, ҳуқуқий мақоми қандай бўлади! Мухбиримиз ушбу саволлар билан Ўзбекистон Табиати муҳофазаси қилиш жамияти мухмурият Кенгашининг раиси О. Алимовга мувожаат қилди.

— Иттифоқ Олий Кенгашининг ўтган йил ноябр ойида чиқарган қарорига биноан 1995 йилда қарар мамлакат умумий ер майдонининг яқин фоизини, 2000 йилга қадар эса уч фоизини и қўриқхоналар ва табият миллий боғлари ташкил этиши керак, — деди О. Алимов. — Бизнинг жумҳуриятимизда эса бундай гўшалаб 250 миң гектарни, яъни ҳудудимизнинг аттиги ярим фоизини эгаллайди, холос. Ҳолбуки, у Россия ва Украинада 1,5, АҚШда — 6, Канада, Хиндистон ва Хитойда эса 3—4 баробар кўпдир. Риноқланган мамлакатларда қўриқхоналар, миллий боғлар иш кенг қўламада йўлга қўйилган, наботот ва ҳайвонот олами, табият ёдгорликларини кўз қорачўғидек асрашга катта аҳамият берилди. Бизнинг жумҳуриятимизда ҳам келажак авлодларимиз учун авайлаб-асраш ниҳоятда зарур бўлган табиятининг ноёб бурчақлари жуذا кўп. Улардан бири Тошкент вилоятининг Бўстонлиқ ва Угом-Чотқол тоғлиқларида жойлашган.

Ҳаётимизда мағбурот ва жамоатчилик ташаббуси билан бир табият миллий боғини жузуда келтириш масаласини кўп йиллардан буюн партия ва совет идоралари алдида кўриб келётган эди. Ниҳоят, уринишларимиз муваффақиятли якулланди. Жумҳурият Нозирлар Кенгаши миллий боғ ташкил этиш хусусида қарор қабул қилиб, унинг «Бош ҳаритаси» (схемасини) тасдиқлади.

Миллий боғлар, асосан, алоҳида экологик, тарихий ва эстетик қиймати бўлган табият ҳайвонлиқларини асраб қолиш, қайта тиклаш, уларга уйғунлашиб кетадиган янги табият манзаралар яратиш, булардан маърифий, илмий ва маданий мақсадларда фойдаланиш учун ташкил этилади. Гўзал табият бағрига саҳнат ва ҳордиқ чиқариш, она табият бойлиқлари билан яқиндан танишув, шунингдек, миллий боғ шариоатида табиятни асрашнинг янги илмий усулларини жорий этиш учун ҳам муайян шарт-шароитлар яратилади.

— Ягона миллий боғимизга қайси районларнинг ерлари берилди. Унинг ҳудудиди аввалдан мавқуд хўжалиқларнинг иш йўналишларида қандай ўзгаришлар бўлади?

— Бўстонлиқ, Паркент ва Оҳангарон районларидаги Бурчмулла ва Чирчиқ ўрмон хўжалиқлари ери тўласича, Оҳангарон ўрмон хўжалиғи ерининг эса қаттагина қисми янги миллий боғга берилди. Тошкент вилоятининг тоғлиқларидаги боғ ажойиб жойлар сув муҳофазаси, икътимоий, хўжалик, илмий-маърифий жиҳатдан катта аҳамият касб этишига қарамай, ўз ҳолига ташлаб қўйилган эди. Табият тоғлиқ, оёқости бўлиб ётган эди. Аҳоли ҳозиргача ҳақ билан таъминланмаганини тўғри қўйилган ҳар йили кўп миңлардан (юз миң киб метр) ўрмонлар этиш учун кесиб юборилганда, бир-мингга тенгтар тоғ ёнбағирлари лангоҳлидди, табият қўсиди «битмас яралар» ҳисоб бўлмоқда. Минг хил ноёб гўшларга бой ўтлоқлар эса аҳолининг ҳамда бошқа вилоятлардан ҳайдаб келиб боқилмаётган сувсуз моллар, кўй-чоқиларнинг тугён остида тоғлиқлар тиклаб бўлмас ҳолга келди. Сўнгги йилларда бу жойларни маданий мақсадларда ўзлаштириш, сув таъминоти, иссиқлик-газ ва канализация тармоқлари «унутилган» курилишларини тиклаш анъана тусини олди. Қишқатда оддий маъиший қўлайликларсиз тикланган уй-жойлар, қурилиш тўхтаб қўйилган бинолар, дуч келган жойдан йўл ўтказишлар ҳисобига табиятининг бу ноёб манзараларидан яна файза кета бошлади. Шу тариқа бир пайтлар табият мўъажизаси бўлган гўзал жойлар экологик ҳаётлик ўчоғига айланиб бормоқда. Ангрн тоғлиқларининг бугунги манзарасига кўз ташлаб, бунга ишонч ҳосил қилиш мумкин. Пахта далалари сиқиб чиқарган молларни ҳадеб су-

рув-сурув қилиб тоғларга ҳайдаш оғиратида бу жойлар чўлга айланиб қолди. Ҳатто баъзи жойларда бирор дарахт ёни бута ҳам қолмади.

Айрим муҳолифларимиз халқ айтиёжларини, озиқ-овқат маҳсулотларининг тақчиллигини рўқач қилиб, миллий боғ ташкил этишга монелик қилдилар. Ахир қўани очиб пайти келди-ку: мол ўтлайдиган жойлар билан келажак авлодлар учун асраб қўйиладиган гўзаллиқларнинг фарқига бораёлик-да! Энг катта бойлик инсон ва табият. Унинг қадрига еттишимиз, ҳеч нарсага бой бермаслигимиз керак. Орол тандири бизга сабоқ бўлиши лозим эди.

Биз сермўъажина тоғлиқларимизда қадимдан яшаб келётган одамларнинг айтиёжларини унутиб, уларни табият билан қараман қарши қилиб қўйдик. Утин-қўмирсиз, газсиз қолдирилган одам арчага бола урмай нима қилди. Ерга эгалик, табиятни муҳофазаси этишга доир қўнуларимизнинг мукамал эмаслиғи ҳам кўп ҳолларда қўлимизни боғлаб қўяпти. Миллий боғ ердан асосий фойдаланувчидир. Худди давлат қорхонаси сингари унга ердан абадий фойдаланиш ҳуқуқи қонуан белгилаб берилиши керак. Унинг ҳудудиди муҳолифининг барча турлари, ҳусусий (фермерлик), кооператив, жамоа хўжалиғи, ширкатчилик ва ҳовазалар амал қилиши, бундай мулк турларига эгалик халқ депутатлари кенгашининг қарори билан миллий боғ маъмурияти томонидан берилиши зарур.

Миллий боғ ўз ҳудудиди шу сингари иш усуллари бўлишига қарамай, ўзи ҳам шундай хўжалик фаолиятини олиб боради. Бироқ, биринчи навбатда, табиятни асраш, уни қайта тиклаш барча хўжалик фаолиятини амалга оширишда ҳамма учун муқаддас қонуан бўлиши зарур. Айна пайтада, боғ ҳудудиди гўзал тарздаги уй-жойлар, маданий-маъиший бинолар, йўллар, ободончилик нишоотлари ҳам қурилади. Фақат бунда «қош қўяман деб, кўз чинармаслик» қатъий талаб қилинади. Янги ўзмонлар, боғлар, ўрмонлар миллий боғга ҳам ярашади. Улардан келмаётган даромад эса тоғларнинг асл ҳолатини тиклашга сарф этилади. Экологик жиҳатдан вайронликка юз тутган ёнбағирлар, ўтлоқлар қайта тиклаш учун аҳолига янароҳат ҳам берилади. Бунда солиқ тўлаш шартларига амал қилинади.

Ширкатчилик ёни бошқа хил муҳолифликка асосланган ҳолда ноз-неъматлар сайланганидан, қайта яшланадиган шивам қорхоналар, кичик гинш заводлари, бинокорлик аслахоналарини таяёрловчи кичик ишхоналар қурилиши мумкин. Булар миллий боғнинг маданий, илмий-маърифий ишларини бойитишда хўжалик соҳаларидир. Миллий боғга асосий мақсадда табиятни асраш ва қайта тиклашга йўналтирилган барча ташаббусларга, мустақил фаолият юри-тишга йўл очилди, ижодкор, ишбилармон ки-шилар қўлаб-қувватланади.

Угом-Чотқол тоғлиқлари одамларга, давлатга узоқ йиллар беминнат хизмат қилиб келди-ю, ўзи мададга муҳтож бўлиб қолди. Энди ундан олган қарзларинини қайтариш вақти етди. Боғ лойиҳасида янги ўттиз йил ичиди амалга ошириладиган ишлар учун анча-мунча маблағ ўлаштириш қўдада тутилган. Улар — сув таъминоти, канализация ва иссиқлик-газ тармоқлари, маданий-маъиший нишоотлар ва энг муҳими ўрмонлар, тоғ ёнбағирлари, яланг ерларни тиклаш ва ҳоказо ишларидир. Боғ этиш-ўн йил мобайнидагина моддий ёрдамга муҳтож бўлади. Кейинчалик унинг ўз хўжалик фаолияти ҳам даромад бера бошлайди. Бу даромаднинг учдан бир қисми табиятни бойитишга, қайта тиклашга, муайян қисми эса ҳудуддаги районлар газасига, яна бир улushi аҳолининг маъиший шариоитларини яхшилашга ажратилади.

Миллий боғ яратиш бу, халқнинг ўз-ўзини англаши, маънавий бойлиқлари, она табиятининг қадрига етиши рами, айна пайтада, улкан тарбиявий ва маърифий аҳамиятга молик ишдир. Шунинг учун ҳам Боботов ва Шоҳимардон, Ҳисор ва Янгйўрғон сингари яна қанчадан-қанча табият мўъажизаларини ҳам миллий боғларга айлантириш ҳақида жон кўйдирмоғимиз зарур. Умуман айтганда эса, ҳар бир вилоятимизнинг ана шундай мангуликка дахлдор миллий боғлари бўлиши керак.

ТОҶИКИСТОНДА ЎЗБЕК МАДАНИЯТИ МАРКАЗИ

Ўзбек ва тожик халқлари қадим-қадимдан оғавини бўлиб яшаб келишган. Бу дўстлик бўлиши кунда янада мустақам-ламонмоқда. Ҳозир Тожикистонда бир миллион икки юз мингга яқин ўзбеклар истиқомат қиладилар. Улар учун қатор рўзномалар чиқиб турибди, қўлаб мактабларда ўзбек тилида дарслар олиб бориюмоқда. Яқинда тожикистонда ўзбеклар учун яна бир қувончли оқоқа бўлди. Душанбада жумҳурият ўзбек маданияти маркази тузилди. Марказнинг асосий аэффаси кўпмақлатли То-

жикистонда чинкам аҳиллик, биродарлик, ўзаро ҳурмат-эҳтиром мейлиларни тағин ҳам чуқурлаштиришга фол ҳисса қўлиши, марказ қошида ўзбек ансамбли ташкил этиш, энг аҳли миллий аёнчаларимиз мазмуни янада бойитиш, халқ оғзаки ижоди намуналарини тўплаш ва тарғиб этиш, бемор-лар, ногиронлар, ёрдамга муҳтож оилаларга моддий ва маънавий мадад беришдан иборат.

Пенсионер Қурбон Сетторов марказ раиси этиб сайланди. Маданият Маркази ўз фаолиятини кўнгилдагидек юриштиш учун сўбт оқди. Унинг рақамларини эслаб ўтмиш: Индекс — 741010, сўбт номери — 0007000876, СССР Давлат ижтимоий — уй-жой банки Тожикистон жумҳурияти операцияцион бошқармаси.

Шодиб САТТОВ, Тожикистонда ўзбек маданияти маркази бошқаруви раисининг ўринбосари

Эсон ҚОСИМОВ

РЕДАКЦИЯМИЗ МЕХМОНЛАРИ

Жумҳуриятимизда ўтган дағи вазибалар тўғрисида қозоқ маданияти кунлари сўзлаб берди. Қардош адабиятчилардан бир библиографлар айнасида бугунги кун меҳмон бўлишди. Ўзбекистон «Эзувчилар» да да ниҳоятда зарур эналдигини таъкидлаб ўтди. «Қозоқ адабияти» ҳафта-лигининг бўлим мудир Дидухамед Ашимхонов, «Жул-дор» журналининг бўлим мудир Ахат Жақибоев, «Шарқ юлдузи» журнали бош редакторининг ўринбосари Омон Мухторов газета ва журналларда турли мавзуларнинг ёритилиши хусу-

нда фикр алмашдилар. Улар Ўзбекистон ва Қозоқистон ёзувчилар уюшмалари ўртасидаги индий халқ қорлик шартномасига мувофиқ газетга ҳамда журналлар ўртасида индий алоқаларини қулайтириш, шу йил охиригача ҳафталиклар ўзаро саҳифалар алмашиши, журналлар эса қардош ижодкорлар асарларига кенг ўрин бериши тўғрисида тақлифлар кинрилди.

СУРАТДА: редакциямиз меҳмонлари

ТУРСУНОЙ ФАҶЖИАСИ

си ўша кезларда биргина Турсуноин эмас, у сингари ўйлаб, юзлаб тинчгина ишлаб юрган кишиларни қайтиб тушулайдиган чўқиларга чиқариб қўйдим. Уларни йилгишма-йилгиш сураддик, кино камералари олдида довартирдик, ёлгон гапиршишга мажбур қилдик. Ҳаммадан дахшатлиси, гўлдек хотин-қизларимиз дағаллашди, тирикчилик ташвишида уларнинг соғларига оқ оралади, юзларига ажин ўрмаланди.

«Коммунизм учун» кураш қурбонларидан бири — икки марта Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, СССР Давлат мукофоти совиридорни, Чиноз район Киров номидаги жамоа хўжалиғи бригада бошлиғи, машхур механикатор Турсуно Охунова ҳақидаги бор ҳақиқат айтиялтим! Мен яқинда Турсуноининг синглиси Хайринисонинг ҳонадонига бўлдим. Унинг уйи Т. Охунова бости жойлашган майдон орқасида экан. У кексаёй-мункиллаб қолган онаси Башират ая ётган уйга бошладди. Салом бердим, лекин онахон эшитмади. Қуриқшаб ёрилган лаблари ангрн пичиради:

— Ҳў, ҳўкумат, қизини толиб бер... Уни нега ўлдирдиларинг!... Қизим, Турсуноим... Хайринисо рўзмоласини ёш тўлган кўзларига босиб, чиқиб кетди...

— Ойим шўрлик акжаш шу сўзларни такрорлайдилар, қизларини толиб беришни сўрайдилар, кишиларнидир қарағайдилар. Опам ўлганларидан бери шунчака бўлиб қолганлар. Ҳавлимда яқин ўтмиш жонланди.

Чинозининг Эски Тошкент қишлоғи бир пайтлар ниҳоятда машхур эди. Москва, Тошкент, чет эллардан келадиган кишиларнинг охири кўрчимасди. Сураткашлар, муҳбирлар Турсуноининг ҳоли-жонига қўйишмасди. Чунки у пайтлар оддий мантпаз қизининг бошига бахт қуши кўнганди. Широбозлик машинаси узуксиз ишлаб турарди: «Ўзбек қизининг матонати», «Турсуноиччиликка — кенг йўл», «Турсуно — бизнинг фаҳримиз». Эфирда заўқ-шаўқ билан «Турсуной бўлай дейман» ашуласи янгради. Ўзбек қизи эса бундай дабдаба, кўтар-кўтарларга ўрганмаганди. Ўргатилди. Унинг номидан маърузалар, мактувлар ёзилди.

Уша пайтада район рўзномаси муҳаррири эдим. Бир неча марта Турсунога сўз эзиб берганман. Уни аввал райкомда ўқиб тасдиқлашарди, сўнг эгасига беришарди. Бироқ, у ҳеч қачон матнга қарамасди, кўрсатма билан нутқ сўзлашар жонига текенди. Баъзан Хайринисога нолиб қоларди: «Қара, шунча ёзишибди, уни қанча ўқийман, қачон ёлдайман. 450 тонна пахтани елканга олиб қўйишди. Тўйдим, ҳаммасидан тўйдим!..» Лекин минбарларга чиқса, бектиёр такрорларди: «Партия ва ҳўкуматимизга, шахсан азиз отахонимиз Леонид Ильич Брежневга минг раҳмат. Оталарча гапхўрликдан руҳланиб, бу йилги мавсумда фалон тонна пахта териб бераман».

Қисқиси, Турсуной «Чиноз — Коммунизм» теозорар поездида кетаётган йўловичига ўхшарди. Қўрсатмаларга амал қиларди. Хайри ишларни амалга ошираётганига астойдил ишонарди. Тўтовсиз ҳамду санолар, олий мартабали раҳбарларнинг мактовлари, мукофотлар, чет эл савҳатлари... Буларнинг ҳаммаси соғлиғига тушган «мига» эканлигини билмасди, сезмасди.

Баъзилар Турсуной кўнмча пахта термасди, ўринга бошқалар терарди, дейишарди. Тааж-жуб, марҳумлар ҳақида ёлгон-яқин гаплар ёши одамимиз йўқ эди-ку! Нега энци қиз бо-ши билан трактор ҳайдаган, умр бўйи далада меҳнат қилган Аёл қандай ёлгон гапирмази, хотин-қизларимиз фоҳишасидан кўз юмамай! Дароқе, қўш юлдуз, унволлар, мактову, дабдалаблар Турсуно Охуновага қийматга тушди: бедаво дардга мубтало бўлиб, бавақт вафот этди. Лекин мен Турсуноининг эти қий-би, дурра ўраб, машинада пахта тератганини кўп кўрганман. Пайкаллардан эса дори киди анқирди. У гўдакларини пахтазор ичиди эмайларди, раҳбарлар зиммасига юклаган пахтаини ҳеч бўлмаганда ярмини ўзи кўчи билан теришга интиларди.

Баъзан беморни кўтариб, турғинишга қийналарди. Чунки гавдаси оғирлашиб қолганди. Соғларини тақир қилиб олиб ташлашганди. Совет шарқи «машаққатли энди кўш юлдизлар, унволлар, мукофотлар ўлмидан олиб қололмасди. Бир кун Турсуной синглисига аловрди:

— Мени уйга олиб кет, Хайри. Бу ерда ўлиб қоламан. Уйимни, болаларимни кўриб ўйла... Уйга олиб келишди. Турсуной хиралашаётган кўзлари билан атрофга, фарзандларига, гама-андухдан куяяериб, бир бурда бўлиб қолган муш-фик онасига мунгайиб қаради. Лекин гапирмади, гапиролмади. Шу кунни узилди...

Эртасига Москва, Тошкент рўзномаларида раҳбарлар имзоси билан тазъияномалар чиқди. Дикторлар мунгли оҳангда совуқ хабарни ўқишди, минглаб турсуноиччилар устозларидан айрилиб қолганини маълум қилишди. Раҳбарлар Башират аядан кўнгли сўрагани Эски Тошкент қишлоғига келишди.

Турсуноини ўз қишлоғидаги мазорга, отасининг ёнига дағи этмадилар. Танқили бўлгани учун жасадини Чингаойга олиб кетишди. Олиб кетишди-ю, унуттишди. Ҳаммага таниш ҳонадонда кўнглисизликлар кўп бўлиди. Башират аянинг қадади бүкилди. Хайринисонинг соғларига оқ окиди.

Турсуной тирикчилигида синглиси Инобат Охунованин ҳам доғруғи чиққанди. Инобат бу шўхратларга опаи туғрайли эмас, ҳалол меҳнатлари билан эришган. Комсомол йўлнамаси билан чўлга зорик эриқлардек ишлади. Совазога директор этиб тайинланганда ҳам вагон-уйда яшайди. Этик кийиб шўр босган, захар сепилган лайкаллари оралади. Опани вафотидан сўнг ариза бериб, директорликдан бўшайди. Чунки бизда ўлганлар рўқини ҳурмат қилишмаслигини, андизмасликлар бексирлигини сездим. Ҳозир бригадада раҳбарлик қилипти. Ҳар йили план, мажбуриятларни бақараётти. Унинг бироз билан, бировларнинг у билан иши йўқ. Турсуной тирикчилигида эса уни алақаб эсимиз кетганди...

«Аёл кишининг трактор ҳайдаши машаққатларини, умуман, пахтақорнинг машаққатларини олами-кўпми биламан. Мен ҳеч қачон — илгари ҳам, ҳозир ҳам аёлларимизнинг трактор ҳайдашини маъқуллаган эмасман, маъқулламайман ҳам. Узини ҳурмат қилган халқ аёл-қизини тракторга миндириб қўймайди! Башарти, Турсуной опа ўн қарра қаҳрамон бўлганлариди ҳам шу касбин таллағанлари учун мен уларга ачинаган бўлардим, чунки менга Турсуной опа меҳанозатор сифатида эмас, балки АЕЛ, ОНА сифатида ҳурматландилар. Бизнинг жамиятимиздаги нотўғри сивбат эса аёлларимиз бошига ана шундай алдоқчи шон-шўрлар фарзига қўнуплар солди. «Турсуной Охунованин худодоналар яратди» деганда мен ҳозирги қизларимизни хўшерликча қақирмоқчи эдим, холос. Афуски, ҳақон меҳанизаторлик шарофти касб деб юрган, алданайтган хотин-қизларимиз бексир.

Турсуной опани худо раҳмат қилган бўлсин...» Журналист Хуршид Дўстмухамедовнинг Башират аяга азилган ушбу мактубини ўқиб, бир воқеа ёдимга тушди. Эски Тошкент қишлоғида турсуноиччилар тайёрлайдиган махсус ҳўнар-техника билми юрти ташкил этилди. Кечагина ўрта мактабни битирган қизларни чор-атрофдан тўллаб, трактор миннишга ўргатишди, ҳужжат беришди. Уларни машинага йўлатмаган раҳбарларнинг «пўстагини қоқишди. Мен ушанда гўлдек-гўлдек қизларнинг қорамойга беланиб юрганини кўп кўрганман. Кейинчалик мактаб лани тўлмай қолди. Чунки минг-минглаб маблағ сарфланиб тайёрланган турсуноиччилар мактабни эпломлай, ўзларига мос ҳўнарни толиб кетишарди.

БИР КУНИ РАЙОН рўзномаси муҳаррири сифатида мени зудлик билан райкомга чақирдишди. Турсуноиччилар энъдан бориб, кўриб-кўришиб, мақола тайёрлашни топишришди. Икки-уч кун хўжалиқларни айлениб, «қочқоқларни кидирдик. Баъзиларини боғчалардан, баъзиларини мактаблардан топдик. Ҳаммаси содда-гўл, бўш-баёв қизлар. Уша дур раҳига мос савол берамиз: «Нима учун турсуноиччиликда фаврли касбинизни ташладингиз?» Қизлар эса оқиллари билан ер чизишди, бир-бирларини туртишди. Тайинли жавоб ололмади. Бир кун «Москва» жамоа хўжалиғидаги меҳаноза-

ЕДИМДА: болалик йилларинг кишлоғимизга тез-тез гадо-тиланичлар оралаб туршарди. Кўчаларимизда гоҳо юзларча ортободдан қорайган, овқ-қўлларни манг-турпоқдан тарам-тарам ёрилаган, елқаларига қатта-катта тўра-лар орқаларга аёллар, гоҳода жазирама бўлишига қарамай, тўн, махси-калши кийиб олган, нари-бери йўналиш тавқидан асо тутган серсоқол чоллар пайдо бўлиб қолшарди. Уларнинг кўринишлари кишлоғимизда кишлоқликни киникига унчалик ўшамасди, шевалари ҳам аланачуқ бошқароқ эди. Аммо бот-бот келиб туришгандан барчага бирдек таниш бўлиб қолшарди. Шу боис ҳеч қим улардан ижирганмас, ўзини олиб қочмас, аксинча, қаддонларидек илқ қўтиб олишарди. Айниқса, энам раҳматлини айтаман, кўчада кўринган тиланич борки, ҳаммасини уйимизга тақлиф қилар, олдига нон-овқат қўйиб, ўтган-кетгандан бир кўр сўбатлашар, шу аснода топан-туғганини тиланичларнинг тўрасига тикишарди, пировардида, уларни кўчага қадар кузатиб чиқарди. Сўнгра маънос тортиб, оstonага чўққан кўйи бизга наҳсиқ қиларди:

«Домо эсларингда тутишлар, болаларим, ҳар бир юртинг, ҳар бир ёшларинг ўз шох-ларинг — ўз гадоларинг бўлади. Уларнинг иккаси-ни кам халқ боқад, халқ кийинтирди. Фақат фарқи шундаки, бир ўзини тўйдириб-кийинтирди ва эл устидан ҳукмронлик қилди, иккинчисини дарбадарлик ва тиланичлик билан кун кечиради, ҳаммиса одамлардан меҳр-муруват сўраб юриди. Бас, шундай экан, домо қашиқларга қайшиқлар, тиланич-гадоларни эсло ранжитманлар, Чунки, ҳоқ муслмон бўлсин, ҳоқ даҳрий бўлсин, улар ҳам аслида ўзиниғизга ўшаган одамлар — худонинг бандалари. Улардан бир бурда нонингиз билан, бир сиқим ошингизни аямасангиз, меҳр-шафқатингизни дарег тутмасангиз, давлатингиз, обрў-эътиборингиз қамейиб қолмайд. Акс ҳолда, эганингиз қаҳри қелади-я...»

Турган гап, ўшанда болаликимизга бориб, энамнинг сўзларига эътибор бермасдик. Аммо мурғак қалбимни бошқа бир нарсга — тиланичларнинг ўзига хос феъл-атворлари ҳайратга соларди. Улар, гарчи тиланичлик билан шуғуллансалар-да, мудом ўзгаларнинг хайр-садақасига илҳак кўз тикиб турсалар-да, одамгарчиликни унутмасдилар. Анқиро-ғи, устилари юпун, қоринлари оқ бўлсалар-да, имони бутун, диндони тўқ одамлар эди. Уларниғизга ҳеч қачон хиёнат қилмасдилар. Бирор оғла соҳиблари уйларида бўлмаслар. Оstonадан ортиб қайтардилар. Зинқор-Бизинг оstonадан фурсатдан фойдаланиб бирор нарсани умариб кетиши пайида бўлмасдилар. Янада таажубланарлиси, қаддари сиғмаган хондонига мулкка бош суқмасдилар. Мабодо, ўзларига хайр-эхсон берётган бирор кишининг оргинганини сесаалар, мин-баъд унинг эшигига йўлмасдилар, иложи борича четлаб ўтардилар. Назаримда, улар руҳан гурури баланд одамлар эди...

Билмадик, шунданми аки энамнинг ўғит-наҳсиқатлари таъсириндан, ишқилиб, тенг-қурларим сингари қамбағал, бева-бечораларга хайрихоқ бўлиб воғта етдим. Қачон, қаерда тиланич-гадоларни кўрсам, уларга нисбатан самғимни муносабатда бўлишга, имкон қадар садақа қилишга одалгандим. Кейинчалик билсам, ҳаттога йўл қўйиб келган эканман. Ҳозир кўча-кўйларда дарбадар қелиб, чор-ночор яшаб юрганларнинг ҳаммаси ҳам мен йўлганларини ахлоли забун, чор-зор кишилар эмас эканлар. Уларнинг озчилиги тақдир тақозоси билан қашшоқликка мубало бўлган ҳамюртларимиз бўлса, қулаб кўчилиғи ўз юртига сиғмаган аки бизнинг ҳалқимизга ҳисобига техникўрларча яшашни касб қилиб олган дайдалар экан. Бунга мен, қанда — уларнинг феъл-атвори, юриш-туриши, турмуш тарзи билан чуқурроқ таниш-ғайимда, яна бир қарра қатъий ишонч ҳосил қилдим.

УШ, БУ ДАЙДИЛАР КИМЛАР УЗИ? Улар

қадран ва нима сабабдан пайдо бўл-лишад? Кимнинг ва ниманинг ҳисобига кун қўришад?

Бу саволларга батафсилроқ жавоб бериш учун, менимча, дайдиларни шартли равишда беш тоифага ажратиб жоиз. Биринчи тоифага ҳаёт ва турмуш машаққатларини тор-торга оғзи ошга етганда боши тоғга теккан кесаларни киритиш мумкин. Уларнинг айримлари турли сабабларга кўра, меҳнат жаравинда, баъзилари бахтсиз ҳодиса ту-файли майиб-мажрўқ бўлиб қолган аки хасталикка чалинган. Аксарияти эса бир умр корхона-муассасаларда, далаларда ишлаган-лар, таъбир жоиз бўлса, ёшлик куч-қувватини, нафқиронлигини Ватан равнақи йўлида баҳшида этганлар. Оила кўриб, фарзандлар тарбиялаганлар. Бироқ, кескайиб, меҳдордан кетган, ҳеч қимга керак бўлмай қолганлар. Ҳатто, ўз ўғил-қизлари, қариндош-уруғлари учун ҳам ортиқча дардасига айланганлар. Ишоний меҳр-оқибатдан жудо бўлиб, ўйла-ридан, яшаб турган маконларидан қувилган-лар. Охири-оқибат ўзлари истаманган ҳолда дайдиллик қилишга мажбур бўлганлар. Бир бурда беминнат нон топиб ейиш илқинида киндик қонлари тўқилган гўшаларини ташлаб кетганлар.

Кеска ёшли дайдиллар орасида ҳужжатлари-ни йўқотганликлар аки вақтида ринсолда-ригидек расийлаштирилмаганликлар сабабли нафақа олишдан маҳрум бўлиб қолган меҳнат ва уруш ветеранлари, туманга ноқиролар ҳам-да иш жойида жароҳатланганлар ҳам учраб туради. Бундай яна тақдир қийинларга ки-чикидан аниқланиб, аниқ тақдир уларнинг шу кўйларга тушишига сабаби бўлган расмийлашти-тобшар тўраларга, шахсий ҳузув-қаловатни, ўз тинчи йўлида ота-онасидан вооз кечган оқи-батез фарзандларга нисбатан нафратинг қўйи-ди. Аммо илож қанча, нажот қандай? Танҳо аниқлик билан дили хаста инсоннинг дар-дига маҳкам қўйиб бўладими? Куруқ нафрату газаб билан қаттол кишимларнинг кўн-глини юмшатиб бўладими? Бердасинини айтсак, ўз жигарбандидан, ақилларидан меҳр кўрма-ликка одам етти ёб бегоналардан меҳр кўрдими...

Иккинчи тоифага мансуб дайдиллар сарху-шликка майли қули, иродоси бўйи кишилардан иборат. Деярли барчаси ичкилиқбошликка ва гийхавандликка ружу қўйган. Шу боис одам-лар назаридан четда қолган, обрў-эътиборини бой берган. Ишидан ҳайдалиб, уйдан қу-вилган. Соғлигини йўқотиб, оиласидан, бола-чақасидан ажралган. На насл-насабларининг, на касб-корларининг таяини бор. Яшашдан мақсад-мақсаллари ҳам, эртанги кундан орзу-уйдилари ҳам йўқ. Эл қатори ишлашга бў-йинлари ёр бермайди, бирор жойда муқим яшашга қўниқмайди. Очиллари ҳам, дўст-бир-родарлари ҳам спиртли ичимлик, танҳо юпан-ларни қаёғу сафо. Бир тортиқ гийб, бир қу-лтун аино аки арзон нархли одеколон учун ҳар қандай қабиқликдан қайтишмайди. Вақти келганда, ишшодоз уфпатларини ҳам сотиб юборишди. Нафсларини қондирган, дуч кел-ган ерда думалаб, алқираб ётавердишлар.

Утган йил биргича Тошкент шаҳар ички иш-лар бошқармасига қарашли дайдиларни қабул қилиш ва тақсимлаш пункти ҳодимлари то-монидан 4800 дан энёд дайди ушланди. Улар-нинг шахси текширилганда, 3100 нафарни қам-алиб чиққанлар эканлиги, 41 нафарни ўта ҳаф-ли рецидивистлиги, 400 дан ортиқроғи турли жинояти ва кирдиқорлари учун изловатганни маълум бўлди. 1990 йилнинг дастлабки етти ойи мобайнида ушланган 3201 нафар (бу кўрсаткич ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 891 тага кўндир!) дайдининг ҳам салкам 90 фоизи худда шундай кишилар бўлиб чиқди.

Дайдиллар орасида судланганлар жуда кў-плигининг ўзига хос сабаблари бор. Аслида ҳеч қим ондан жиноятчи бўлиб тургилмайди. Лекин ҳаёт мураккаб, инсон тақдирини олдин-дан белгилаб бўлмайди. Баъзан биров тўғри йўлдан адашади, биров билиб-билмай жиноят-чиға айланади. Жиноятчи эса, табиийки, қил-мишига яраша жазоланади. Жазолашдан мақсад ҳам аниқ: ҳаттога йўл қўйган инсонни қайта тарбиялаш. Бизнинг ҳўқуқ-тартибот органла-римиз ана шу эзгу ишга — жиноятчиликка қар-ши курашга даъват этилган. Аммо, яшириш-нинг ҳожати йўқ, улар ўз вазидаларини тўла-тўқис адо этолмаптилар. Оқибатда қош қу-лам деб кўз чиқараптилар. Боз устига, бизда собиқ тутқунларга муносабат ҳам ёмон. «Тў-риб чиққан» деган таъку лаянат уларнинг ҳа-ётига бир умр сош ташлаб туради...

Мен бу гапларни ўзимча тўқиб чиқараёт-ганим ҳам, бошқа халқлар шайинга маламот тоши отавганим ҳам йўқ. Узилаб дайдиллар ҳамда улар фаолият билан шуғулланувчи мас-ъул ҳодимлар билан сўбат чоғида эшитган-ларим ва чиқарган хулосаларим асосида ажа-йяман. Исоти керак бўлса, мана, мисоллар:

ДАЙДИЛАР

новороссийлик Александр Носков олти мар-та, тоқсизлик Николай Колмогорова уч марта қамалган, ҳар иккала ҳам уларнинг тенг эрминин — 30 йиллик ҳамоқонларда ўтказ-ган. Целиноградлик Александр Редков, ле-нинградлик Леонид Васильевский, абхазиялик Валентин Рендикин, кемероволик Владимир Мальчик, кримлик Линура Алиевлар ҳам бир неча мартадан судланмиган, баъзилари 15—20 йиллаб маҳбусликда бўлишган. Боиси — уларнинг барчаси илк бор жазо муддатини ўтаб юртларига қайтишганда рўйхатга ҳам олишмаган, иш ҳам беришмаган. Уларнинг устига қибб топганда, хотинлари уйлариға киритишмаган. Натжижада такрор-такрор жи-ноят қилишган. Пировардида, Ўзбекистон са-ри асфарига чиқшган.

Уғрилиғи учун икки бор қамалган либисчи-лик Иван Дегтяров ҳам хотини бошқа биров-га тегиб, уни уйига киритиб олганлиги ту-файли кўчада қолган. Бир муддат Москва-ни кезиб, Олмаотага келган. Бу ерда та-содифан ўзи сингари дарбадарлик қилиб ю-рган орасини учратиб қолади. Балиқ бошидан сасганини қарагани, онаси қотиллик қилиб 15 йилга, кейинчалик бошқа жинояти. учун 9 йилга қамалиб кетган эди. Унинг дайдиллик-да ҳам таърибиса катта экан. Углини ўзи билан бирга Тошкентга келишга ундайди. Иркутскилик Жеңа Костригин қамокдан қайтиб келиб қўрсак, онаси учинчи эрга те-гиб олади. Бундан нафратланган ўғил уйи-ни тарк этиб, ақсинидага яшай бошлайди. Айбини ҳалол меҳнат билан юмқоқчи бўлади. Афсуски, уни ҳеч жойда ишга олишмайди. Танишлари орқали бир амалда аэропортга пайвандошчи бўлиб ишга жойлашади. Би-роқ кўп ўтмай қамбағални яна туянинг устида қолди. Бошлиқ унинг ўғитиб чиқ-қанни биллиб қолди, бўшаб кетишини талаб қилди. Жеңа ердан сўраб бир неча бор шаҳар ички ишлар бўлиниға, комсомол кў-митасига муружоат этди. Фойдаси бўлма-ди. Нонлож қолган йигит тирикчилик қўйи-да аввалига йўловчиларни алдаб қочмаққа топади, сўнгра ўғрилиқ қила бошлайди. Итти-фоқо, сондада бирга бўлган дўстини учра-тиб қолади-ю, унинг маслаҳати билан Тош-кентга йўл олади.

ДАЙДИЛАРИНИ тўртинчи тоифасига ки-руви жиноятчи-қоққолар асосан 22 ёш-дан 40 ёшгача бўлган кишилар. Ҳаммаси ҳам меҳнатга яроқли, тўрт мучаси соғ й-гитлар. Астойдил ҳаракат қилсалар, ҳаётда ўз ўринларини топиб олишларига шубҳа йўқ. Бироқ улар ҳалол яшашни хавлларига ҳам келтирмайдилар. Негаки, бировлар ҳисобиға умр кечириб қон-қонларига сингиб кетган. Давлат ва жамоат, фуқаролар мол-мулкини ўғрилаш турмуш тарзаларига айланб қолган. Масалан, сарватлик Степан Панни 1949 йили туғилган. Эгриқўллиғи учун авал икки мар-та судланган. Сўнги уч йил мобайнида ҳеч ерда ишламай, Тошкентда санқиб юрган. Бу билан ҳам қаноатланмай, факатгина 1989 йил январь ойининг ўзидеяқ, 21 марта жиноят содир этган. Қамза ва Ленин районлари ҳу-дудидеяқ омборларга, магазинларга, дўкан-ларга, мактаб ва боғчаларга ўғрилиқка ту-шган.

Йил бошида ушланган 33 ёшли йигит ў-зини Михаил Дийки деб таништирган эди. Текширишлар натжижасида асл фамилияси Спидин эканлиги аниқланди. Бу йигит ўтган йили Смоленски вилоятидаги Сичев районида омонат қассадан беш минг сўм ўрибди, изни йўқотиш учун Тошкентга қочиб келган экан. Михаилнинг тенгури Андрей Студентов икки ҳамоқови билан 1989 йили Тошкент вилоятида 16 марта жиноятга қўл урган. Жумладан, уй-ларга кириб одамларнинг шахсий буюмларини ўғрилаган, эгаларининг кўзини шамғалат қилиб, қороналорларни, хусусий автомобилларни ҳай-даб кетган. Нуқсуслик Ганнадий Пак ҳам ҳам-товқилари билан шундай ишларни зулуксиз амалга ошириб келган.

Дайдилар фаолиятини синчиқлаб кузатсангиз, улар асосан ўғрилиқ билан шуғулланганли-ри маълум бўлади. Бу бежиз эмас. Келавангиз бир учи одамларимизнинг бепарволиғига, ик-кинчиси эса қонуларимизнинг инсонпарварлик руҳи билан сўғрилганлиғига бориб уланади. Ўзбекистон ССР Жиноят кодексининг 114-ҳам-да 125-моддалари биринчи бандларида дав-лат, жамоат ва фуқароларнинг мол-мулкини ўғрилаганлик учун нари-борси, аки илғича озодликдан маҳрум қилиш ички шучча муддатга ахлоқ тузатиш ишга жалб этиш кўзда ту-тилган. Шу боис ўғриллар жезодан унчалик қўришмайди. «Е, гардакми!» деб бемалоқ қабиқ ниятларини амалга ошираведилар.

Оқибатда жумҳуриятимизда ўғрилиқ йил сайин, ой сайин кўпайиб бормоқда. Бунга дайдиллар ҳам салмоқли аҳисса қўшмоқдалар. Афти-дан, келгусида бу бордаде қаттироқ чоралар қўллаш позимга ўхшайди. Юристарларнинг ай-тишларинча, Грузияда 1988 йилдан уйлериға ўғ-рилиққа тушганлик учун 10 йилгача жазо бериш йўлга қўйилган. Демакки, бу таърибани биз ҳам амалга таътиб этсак, фойдадан холи бўлмайди. Шу нуқтан назардан қараганда, Ҳ.УССР Жиноят кодексининг 220-моддасини ҳам қайтадан кўриб чиқиб даркор. Чунки бу моддаға биноан дар-бадарлик, тиланичлик ёки бошқаке тарзда те-кинхўрлик билан ҳаёт кечирганларга бор-йўғи бир йилдан уч йилгача жазо берилади. Бунга сабабчи бўлганларга эса негадир чора қўрилма-йди.

Дайдилларнинг кейинги тоифасини бир ўк би-лан икки куенини урувич «қожаббарорилар» деб ата-сак хато бўлмайди. Уларнинг айримлари баъзан овлоқ жойларда, баъзан аҳоли гажум қўча ва бозорларда қарта, ангишнова воситаси-да қиморбошликни авж олдирадилар. Уйинга пул ва қимматбаҳо буюмлар тикиб, одамларни чу-туширадидлар, ёш-ялганларни йўлдан оздари-длар. Бошқа бировларни эса хуфана равишда наша ва қорандор сотиб беришарди. «Қо-жатини» чиқардилар. Шундайлардан бири — эндігини 34 йаша қадам қўйган Виктор Ступи-нов тинтиб кирилганда, андан 1 килограмму 556 грамм наша топилди. Тўрт марта судланган озарбайжонлик Панакхуря Ориф Бадрихон ўғли эса қарийб уч ярим килограмм қорандор билан ушланди.

«Қожаббарорликда дайдилликни касб қилиб олган фохшилар ҳам ҳеч қимдан қолшмай-ди. Аслида уларнинг барчаси аниқ севиб-сепил-ла-

билан оргинилар, раққа, асаб хасталиқларига ва бошқа дардларга мубало бўлганлар ҳам жу-мҳуриятимиздаги турли шифо масканларида да-валданганлар.

Кўриниб турибдики, дайдиллар масаласи дав-ри-мизнинг сира кечиктирмасдан ҳал этилиши шарт ҳисобланган гоат долзарб интимоний-сиёсий муам-молардандир. Дайдиллар томонидан этиқлави-лан моддий-иқтисодий, ахлоқий-маънавий зарар-ларнинг ўрнини ҳеч нарсга билан қолаб-тўдириб бў-лмайди. Бу иллатнинг тиб индизлари тузуми-ми ноқислиқларига, амалдаги қонун-қоидалар-нинг ноқорчилиғига бориб тақалади.

ТАБИИЙ, ЭНДИ САВОЛ ТУҒИЛАДИ: ҳўш, қил-миш-қидирмишлари жиноятчиликдан, маъна-вий бузуқчиликдан ва инсонлар саломатлиғига ҳаф тугдиринида иборат бўлган дайдиллар нима учун жанубий ўлкаларга, хусусан, Ўзбекистонга даредёқ оқиби келмоқдалар? Бу қақда ўзларидан сўрасангиз, деярли барчаси тўтқишудек бир хил жавоб қайтарди: «Ишлаш учун».

Ажаб! Росмане ҳалол меҳнат қилман деган одамға ўз шаҳар-қилдоғида иш топиламан деган Топпилад! У ёғини суриштирсангиз, Россия то-монларда баъз соҳаларда ички қучи хато му-лкка етишмайди. Шу сабабли ҳар йили Ўзбеки-стонлик минг-минглаб ёшлар Ноқоратрупуқ зонаға бориб ишлашга жалб қилинмоқда, юзлаб оила-лар режалли равишда Россия қишлоқларига қў-чирилмоқда. Уларнинг ҳисобига анги-яғни ҳўжам-лик тақшиқ этилмоқда. Эвазига қатта-катта ма-ошлар ваъда бериломоқда, ер-сув, уй-йўй ажра-тилмоқда. Шундай бир пайда минглаб дайди-ларнинг «ишлаш учун» Ўзбекистонни тавлаётган-ликларининг асл босиси нимада?

Менимча, бунинг тўртта асосий сабаби бор. Биринчидан, жумҳуриятимиз об-ҳавоси иссиқ, ин-Абдунаби ҲАЙДАРОВ

Иккинчидан, Ўзбекистон ноз-неъматларга бой ўлка. Бу ерде мева-чева, полли-сабабта маҳсу-лотлари мўл-ўл. Энг мўҳими, одематозининг асо-сий емиши — нон ҳам кўп ва арзон. Жумҳурия-тимиз пойтахти Тошкент бир вақтлар — Инқил-лобдан кейинги ошарчилик йилларида «Нон шаҳ-ри» сифатида Урал томонлардан, Самарқанд, кўйлаб оч-қочқорлар Тошкентга келиб жон саклашган.

Учинчидан, ўзбек халқи табиятан раҳм-шаф-қатли халқ. Ҳақ он қолганда ҳам, гадо-қашшоқ-лардан меҳр-муруватини дариг тутмайди. Боши-га қунабат тушганлардан ердан-мададинан ая-майди. Кези келганда, сўнги тилламан нонини ҳам жабрдидиллар билан бирга баҳам кўради, кези келганда, уларга уйининг турини буютиб беради. Халқимизнинг бу феъллати мамлакатимиз учун энг оғир тақлиқлик дамларда қўлларга ақотган. Ота-боболаримиз уруш йиллари ўн минглаб, юз минглаб қардошларимизни бағрига олган, уларга нон-туз, бошлана берган.

Тўртинчидан, Ўзбекистонда қим кўп, мардикор ишлашга кўп. Сўнги йилларда уй-жой қуриш, томорқа учун аҳолиға ер ажратилиши, экин май-даларининг ақча тартибда ишловчиларга жая-роға берилиши муносабати билан бундай ёлланма меҳнатга эҳтиёж янада ортади. Бу соҳада ерни ижарга олиб қовун-тарвоз кўчиш устомон «деҳ-қонлар, айниқса, пайез этиштиришининг «пиригағ айланган қорей биродарларимиз бой «таърибга тўплаган. Улар меҳнатга ҳақ эвазига ҳаёт тиб кун-ярини кунга ҳам одам ишлаёт, пайкайнинг бошидеяқ ҳисоб-қитоб қилишининг ҳавосини олиш-ган. Мардикор ёлловчиларнинг одатини эса, би-ласиз, бу ишга роз бўлган кишининг насл-наса-би, келиб чиқши билан қизиқмайдилар, бундан ҳўжжат ҳам сўраб-сўриштирмайдилар. Таке ўй-дан, сўт беришини ўйлайдилар. Юмушлари тез ва соз биетишини истасалар, мардикорнинг ётоғи-ю овқатинга, висино-ю ариғигаға муҳайиқ қилиб қўйдилар. Бу бирор жойда елчиби ишла-майдиған, ҳеч ерда рўйхатда турмайдиған ор-тезак дайдилларнинг, чунончи, жаравдан қочиб юрган жиноятчиларнинг манфаватлариға жуда мо-шутеди. Улар қорин тўйдиритиш умидада арзон-гаровға мардикорликка ёлланшди. Қишлоқлар-да шахсий уй-жойлар қуриш, тоғ-тошларда қорва молларини боқиб, далаларда ҳосилни яғиб-териб олиш каби масурий ишларда қатнашиб, кун ўтказишади. Бир жиҳатдан тўғри ҳам қили-шади. Чунки давлат қорхоналарида аки ҳўжам-ликларда ишлаётганларга нисбатан кўпроқ пул топи-шади. Яна «қўяғинидан раҳмат ҳам эшитишад». Асосийи, ҳеч қим уларни тежаб-тергамайди. Қолганига ҳудо पोшай!

КОРИДА АЙТИЛГАН ВАЖ-ҚАРСОҢЛАР са-ўба, жумҳуриятимизга келавтган дайдиллар сафи тобора кенгайиб бормоқда. Утган йили уларнинг 10 миңдан энёдгору ушланиб, рўйхат-да ўтказилди. Хисобга олинмаганлари ҳам тах-минан шунчаға боради. Демак, жамм 20 миңдан ошадди! Бу 20 миғ ахлоқи буюқ, техникўру бекорчи, қалоуб жиноятчи, жамият учун ҳавфли одам деган гап! Шунга мувофиқ пойтахтимизда ва ви-лоятларимизда бир неча дайдилларни қабул қилиш ва тақсимлаш пунктлари очилган. Бу муассас-ларда ишлаш учун юзлаб милличи ҳодимлари, қонушуночлар, шифкорлар ва бошқа мута-хассислар жалб қилинган. Улар қонда бўйича бир ой мобайнида қўлга тушган дайдилларнинг ша-хсини аниқлайдилар. Зарур ҳўжжатларни тўғрилаб бериб, қай бирларини хастахоналарга, қай би-рларини қариялар ва ногиронлар уйлариға юна-тидилар. Жиноятчиларнинг ишини тергова ошари-б, меҳнатга қобилиятларига келгуси ҳаёт учун йўлланма берилядилар.

Қисқиси, биз дайдилларга нафрат қўзи билан қараваймиз. Улардан қўлимиздан келган ёрдами-сизин авайимиз. Эҳтимол, бу одамгарчилик юва-синдан савобли, олжнотиб ишдир. Фақат кишини бошқа бир нарсга таважубга солди: шахси аниқ-ланган дайдиллар нима учун келган жойларига қайтариб юборилмайдилар? Нима учун қаровсиз-чиқилар ва беморлар жумҳуриятимиз ҳудуди-даги шифхона ва махус интэрнет-уйларға жой-лаштириладилар? Ахир бошқа жойлардаги бун-дай муассасаларға четдан борганлар, ҳатто яқка-ёғиз кеқсалар, етим болалар ҳам қабул қили-

майд-қу. Қолаверса, биздаги қариялар, майиб-мажрўқлар ва болалар қароғоларинда, деволаш масканларида шунсиз ҳам ўрчиқ қамқорларни-киз тўлиб-тошиб ётбди-қу. Шундай бўлган, нега сичкон сизмас иниға, галир болар думига қа-биқлида иш тутамиз? Дайдиллар кетадиган маб-лагларни ўз жигарбандларимиз эҳтиёжига сарф-ласак, улар учун дар-дармонлар сотиб олишга, жилла қурса, шифхоналаримиз, мактаб ва бо-ғчаларимиздаги шарт-шаронини яхшилашға ишла-сак, ўринлорко бўлмайдики!

«Яна бир гап. Биз соғлиғи жойида бўлган, ле-кин ўз юртиға қайтиб кетишин рад этган дайди-ларға ҳам ортиқча қотамтойлик кўрсатганим — ишға жойлаштирмадик. Улар учун қисқа вақт ичи-да «прописки» ҳам, иш жойи ҳам наид. Ҳавя ўт-май танҳо бошларига шинам уй-жой ҳам мўҳайб. Ҳўз кишлоқларимиздан иш излаб келган ёшлари-мизга эса шаҳар дарозавелери тежа-тежақ өпик. Ав-вало, «прописки» бўлишининг ўзи бир маҳзақат. Амал-тақал билан «пропискидан ўтиб ишға жой-лашсалар ҳам, осонлиқка уй-жой ололмайдилар. Беш-ўн йиллаб бола-чақалари билан ижараме-ижара яшашга қолаб бўладилар. Узоққа бор-май, ўз ҳаётимиздан сўзлаб қўя қолай: ишхона-ларимиздаги наватининг кети кўринмагани сабаб-ли жумҳурят матбуотида ишловчи 40 нафар журналист 1988 йил бошда алоҳида қонопратив уй учун пул тўлаган эдик. Орамизда тўрт-беш болалар, 35—40 ёшлар ҳам бор эди. Уч йил ўтди. Бирок бу вақт ичиде уй фойдаланишға топширилиши нарида турсин, лоқал пойдевори ҳам қўйилмади. Шу қақда ўтган куз рус милля-тиға мансуб мутасаддилардан бириға муружоат қилдим, маламотға қолдим. Унинг таъкидлашича, қурилагақ уйнинг бизға берилиши нотўғри экан. Боиси — биз тиб аҳоли эмас, кишлоқи келгиндир лекин эканми. Тава, ўз ортиқмада қандайдир исқирт, жулдорвоқи дайдилларчилик ҳўрмат кўр-масак, бу қандай бедодлик!

Аслида ҳамма айб узинида, ўз ҳақ-хўқуқи-мизин, миллий қадр-қимматимизни билмасдик. мизда, бировни уруш жабрини торган деб, би-ровин юртидан қатоган қилинган деб, яна бошқа бировни малакали ички сифатида қучоқ очиб кутиб олавердик. Автобуслардаги ўринларимиз-дан тортиб, шаҳарлардаги уй-жойларимизгача, қорхоналардаги ишларимизгача барчасини буюти-б бердик. Улар бошқа өнги-өгли сердаромад соҳалардан ҳам уялмай-ноғмай банд этишди. Лекин бирортези ҳам кишлоқда яшашин, далаға қашқарликни илтифатга эвазга эл қўрмади. Шу тариқа шаҳарларимиз миллий қивбасини йиттиди. Итти-фатта шаҳарларимиз, «Юнусобод» сингари дев-ларимиз «ўрсобода» дейдиған даражаға тушиб қолди. Ҳўш, бу меҳнатқўшлигимиз эвазига нима қурдик? Лоқал раҳмат эшитдикми! Йўқ! Ҳатто, пахтаимиз, пиллаимиз, тиллаимизни, қоракўли-минини бериб поряхўр, боқиманда деган ном орттирдик. Ҳақ-хўқуқимизни талаб қилганимизда эса, қонкўр, эқтиқимизнинг деган қувончи олдди.

Шунча қурғулқилардан кейин ҳам кўзимиз очилмаганини қарангиз, эндиликда баъзи киши-лар дайдилларга ҳам ортиқча ҳўммат кўрсатишни тақлиф қилмоқдалар. Уларни бирор муассаса очиб, алоҳида ётоқхоналарға жойлаштириш, де-валоз назорат остида ишлашчи лозим деган фикрларни ўртаға тешламоқдалар. Менимча, бу тақлиф мутлақо ўринсиз. Қалбида Ватанға муҳаб-бат, ўз миллатига садоқат тўғуси бўлмаган, дор-дан қочиб юрган дайдиллар Ҳўш қанон бизнинг ҳалқимиз ор-номуси, шўн ва қад-қиммати учун жон куйдирмайдилар. Бир жойда қарини топиб, эл-юртинизга сингиб кетмайдилар.

Дайдилликка барҳам бериш учун таълим-тар-бияни тўдан ўзгартириш, қонунларни мустақ-қамлаш зарур. Сўнгра уларни ўз юртларига маж-бурий равишда қайтариб юборишини жорий этиш лозим. Бу қақда бошқа жумҳуриятлар мутасад-диларни хабардор этиб, улар билан ҳамкорлик-ни қучатириш керак. Токи, буюқ фарзандлар билан фахрланмайдиган ҳар бир халқ ўз миллатига мансуб дайдилларни ҳам тўғри йўлга сола би-син. Ҳеч бир одам ўз халқидан қурманға меҳр-муруватини турли ёлфос йўллар билан ўзгалар-дан қутмасин!

ХОТИМА УРНИДА. Тунов кун метрода ишға келавтиб, кейинги вақтларда оват тусига ки-риб қолган шундай воқеанинг гувоҳи бўлдим. Поезд эндігинга ўрнинден жила бошлаган маҳалда уч-тўрт ашли қизалогини кўтариб олган бир жувен вагонга отилиб кирди-ю, илтико қила кетди.

— Хурматли йўловчилар! Очнқўнғил яқшилар! Биз Молдавиядан шаҳриниғизда яшовчи қарин-донимизимизга меҳмон бўлиб келган эдик. Аммо уни топа олмадик. Қайтиб кетишға эса пуллимиз йўқ. Борини ҳам олдириб қўйдик... Ути-наман, очдан ўлмайлик, шу гўдак қаққи-қурматни бизға ердан ёришлар, хайр-эхсон қилинлар...»

Киндир бир сўм, киндир уч сўм узатди. Она-нинг ҳам, қизалогини ҳам қўллари бир зунда пулга тўлиб кетди. Поезд наватбағда бекатда тўтатиш биланқоқ аёл пулларини сумкаси